

Bácskai tanyakutatásaim és a kanizsai táborok

Magyarkanizsai előadásomban, illetve annak írott változatában két témát kapcsoltam össze. Először a Papp György tanár úr által szervezett kanizsai táborokra és az azokban tartott előadásaimra emlékezem, majd Kanizsa környéki tanyakutatásaimat idézem föl, amelyek összefüggtek a táborokban végzett tevékenységgel.

Papp tanár úr táboraiban

Az 1989 és 2014 közötti huszonöt esztendőben sok előadást tartottam a Vajdaság bácskai területén. Legtöbbször talán a bácskai magyarság XVIII. századi migrációjáról, dél-alföldi újra-megtelepedéséről beszéltem hallgatóimnak. Különbéféle városok, falvak legkülönbözőbb épületeiben, termeiben szerepeltem. Előadásaim helyszíneinek skálája a szabadkai szecessziós városháza dísztermétől a pirosi református magyarok hóféhér falú templomáig terjedt. Többek között a magyarkanizsai könyvtár főtéri régi épületében is tartottam előadást.

Valószínűleg ezek a vajdasági utazásaim, szerepléseim, „Papp Gyurka tanár úrral” való találkozásaim érlelték meg a magyarkanizsai néprajzi és nyelvjárási ifjúsági táborokban tartott előadásaim tervét. Az 1990-es években szinte rendszeressé vált, hogy tavasz táján Papp tanár úr telefonon vagy levélben hívott a Magyarkanizsán tartandó táborába. Tudtomra adta, hogy körülbelül mi lesz az éppen rendezendő tábor témája, munkaterve. Kérte, hogy előadásaimmal járuljak hozzá az egyetemi ifjúság nyári képzéséhez. Legtöbbször azonnal ajánlottam előadascímeket, és így gyorsan megegyeztünk. Amikor a munkám engedte, elfogadtam a meghívást. Szívesen mentem a Tisza menti Kanizsára.

Papp tanár úr hívására az alábbi öt esztendő kanizsai néprajzi nyári táboraiban tevékenykedtem előadóként: 1994-ben, 1995-ben, 1997-ben, 1998-ban és 2001-ben. A következő előadásokat tartottam:

1994-ben:

Népek, nemzetiségek, népcsoportok a Duna-Tisza közén
Az észak-déli népmozgás a magyarság XVIII. századi migrációjában
A tanyai társasélet
A vallási néprajz fogalma, témái, kérdései

1995-ben:

A búcsújárás
A tanyak néprajzi kutatása
A székelyvassági kutatások
Gyetvai Péter kutatásai és könyve

1997-ben:

A magyarság térnyerései és térvesztései a Kárpát-medencében
A bácskai Tisza mente újranépesedése a XVIII. században

1998-ban:

1848 és a jobbágyfelszabadítás
A kalocsai népművészet történeti rétegei

2001-ben:

Varság, a székely tanyaközség
Történetiség a néprajzban

Általában négy-négy napot töltöttem Magyarkanizsán a táborok idején. Legtöbbször egy nap egy előadást tartottam, de előfordult, hogy egy nap kétszer is szerepeltem: kora délelőtt és késő délután. Részt vettem a táborozók számára szervezett falusi, tanyai terepbejárásokon, kirándulásokon, gyűjtési gyakorlatokon. Előadásaim nem nyúlfarknyi megszólalások voltak, hanem hosszadalmas fejtegetések. Legtöbbször az egyetemi előadásokhoz hasonlóan másfél óráig tartottak. Előfordult azonban, hogy a témát kétszer egy órában adtam elő, és a két óra között szünetet tartottunk. Ha az időjárás engedte, a Tisza-parti ártéri területen, szabad téren, illetve faoszlopokon álló tető alatt szerepeltem. A táborozó egyetemi ifjúság jegyzetelve követte a hallottakat. Kérdésekre, hozzászólásokra is akadt lehetőség. Előfordult, hogy helybeli, környékbeli érdeklődők is csatlakoztak az előadások fiatal hallgatóihoz. Papp tanár úr akkurátusan végighallgatta minden táborbéli előadásomat. Útmutató figyelemfelhívásaival, kérdéseivel jó tanár módjára provokálta és terelgette az ifjúság kérdéseit, hozzászólásait.

A kanizsai nyári néprajzi táborok sorából számomra kiemelkedett az 1997. évi, mert ezzel estek egybe Kanizsa környéki tanyakutatásaim. 1997-ben hét napot töltöttem a táborban, de csak két előadást tartottam. A többi időt két-három táborlakó fiatal társaságában terepen, egész pontosan tanyakutatással, a tanyai életmód megfigyelésével tölthettem. Ezekre a kutatásokra már az 1994. évi és az 1995. évi táborokban készültünk, többek között azzal, hogy megismerkedtünk a kanizsai földön formálódott *Adorján, Tóthfalu, Oromhegyes* falucskákkal és a hozzájuk tartozó tanyás határrészekkel.

Tanyakutatásaim Magyarkanizsa környékén

Természetesen néprajzi tanyakutatásaim nem az 1990-es évek második felében, hanem az 1960-as évek közepén, egyetemi éveim nyarain kezdődtek. Attól kezdve a XXI. század elejéig hullámhegyek és apályos hullámvölgyek jellemezték intenzitásukat. Álljanak itt a hullámhegyeknek tekinthető csúcs-korszakok!

1964 és 1965 nyarán egyetemi tanulmányaim nyári szüneteiben a halasi múzeum „napszámosaként” Janó Ákos múzeumigazgató megbízásából egy-egy hónapon át egy vén biciklivel jártam Halas város hajdani homokos határát. Az volt a feladatomban, hogy régi tanyákat találjak, írjam le őket, készítsek róluk fényképeket és hevenyészett felmérési rajzokat. Bejártam Zsana, Alsószállás, Felsőszállás, Pirtó, Felsőkistelek, Debeák, Rekettye, Fehértó tanyás dűlőit. Sok tanyán megfordultam. Ez a tanyajárás volt az én „tanyakutató iskolám”.

A második hullámhegy 1970–1971–1972 tájára tehető. Ekkor zajlottak Magyarországon az ún. népi műemléki felmérések, amelyeket egy-két vagy több község, város főlvállalásával leginkább muzeológusok végeztek. Halasi muzeológusként, illetve kezdő kalocsai múzeumigazgatóként Juhász Antal szegedi muzeológussal leginkább olyan Duna–Tisza közti községek, városok felmérésére vállalkoztunk, amelyek tanyás határral rendelkeztek. Bolyongásaink során bejártuk Kecskemét, Lajosmizse, Ladánybene, Ballószög, Hetényegyháza, Kunbaracs, Kéleshalom, Rém, Borota, Pirtó, Zsana, Balotaszállás, Imrehegy, Kunfehértó tanyás területeit. Tökéletesítettük felmérő technikánkat, sokat fényképeztünk, rajzoltunk, jegyzeteltünk. Ebbe a „hullámba” sorolható még a lajosmizsei tanyamúzeum építésével, berendezésével kapcsolatos több hónapos lajosmizsei tanyakutatásom 1972 első felében.

A harmadik „hullámhegy” 1979–1980-ra esett. Ekkor jártam be a hatalmas keceli határt, hogy tanyai épületfelméréseket végezzek, és tanyai telephelyrajzokat készítsek a keceli tanyákat bemutató tanulmányom-

hoz. Másrészt 1979-ben akadémiai csereprogram keretében a Vajdasági Múzeum közreműködésével két hétig járhattam a vajdasági tanyákat, és tanyafelméréseket végezhettem Szabadka, Zombor, Magyarkanizsa, Ada határában.

A második évezred utolsó évtizedének elején földrajzi értelemben „új mezők” tárultak ki előttem. Rátaláltam a székelyföldi hegyi tanyákra. 1991–1992–1993-ban negyedik „hullámhegyként” a székelyvársági tanyák világában bolyongtam. Sok havasi tanyát tanulmányoztam, felmértem 800–900 méter tengerszint feletti magasságú fennsíkokon. Ehhez a „hullámhoz” kapcsolódtak némi időbeli késéssel a „korondi hegyen” és a zetelakai határban végzett tanyajárásaim is.

1997-ben immár ötödik „hullámként” zajlottak a Magyarkanizsa környékén és a Kecskemét melletti Szentkirályon végzett tanyakutatásaim.

A hatodiknak és egyben ez idáig utolsónak tekinthető „hullámhegy” a harmadik évezred első éveire esett. 2001 és 2004 között viszonylag hosszú időt töltöttem az Alcsiki-medence és Moldva között elterülő Csíki-havasok Úz-völgy nevű területén, ahol intenzíven tanulmányoztam a gyimesi eredetű csángó tanyákat.

Ebből a rövid kutatástörténeti áttekintésből is látható, hogy a Magyarkanizsa környéki tanyakutatásom a tanyák iránti tudományos érdeklődésem egyik „hullámhegyének” részét jelentette. Ettől jóval fontosabb, hogy ez a kutatás deklaráltan is másfajta tanyakutatás volt, mint a korábbiak. Azt is mondhatnám, hogy az általam íróasztal mellett kidolgozott újfajta tanyakutató módszer megvalósíthatóságát Magyarkanizsa hajdani határában próbáltam ki 1997-ben.

Előzőleg, különösen az 1960-as, 1970-es években népi építészeti és településnéprajzi szempontok vezéreltek, amikor tanyakutatásra adtam a fejem. Például végtelenül örvendeztem, ha a Duna–Tisza közti tanyák világában találtam egy ollólábas-szelemenés tetőszerkezetet, egy középpadkát, egy körte formájú udvari kemencét, egy homokbuckába épített putriistállót, épületekkel mintaszerűen körülvárt tanyaudvart, egy ökológiailag különböző adottságú területek határára telepített gazdatanyát és hasonlókat. Szinte undorral fordultam el, ha a tanyaudvaron találtam egy vetőgépet, vagy ne adj isten!, egy traktort. Irtóztam a sátortető, modernizált tanyaházaktól.

Ennek az építészeti és települési archaikumokat kereső szemléletnek a kialakulásához bizonyára hozzájárult „szakmai neveltetésem” és a „közelvárás”. Egyetemi tanárain olyan munkára serkentettek, megbízóim pedig olyan munkát vártak tőlem, amelyben a népi építészeti és a településnéprajzi értékek feltárása dominált. Akkortájt nem beszéltünk

róla, de valahol mégis éreztük, hogy a fennálló hatalom sem nézné jó szemmel, ha a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása után itt-ott, például a homokhátsági szőlős, „szakszövetkezetes” területeken megmaradt tanyai paraszti gazdaságokat vennénk alapos vizsgálat alá, hiszen a tanya a „múlt átkos örökségként”, a kisüzem pedig „túlhaladott” retrográd mezőgazdasági üzemszervezeti formaként sulykolódott bele a magyarok agyába. Ennek megfelelően nyilvánvalónak látszott, hogy ágasos szelemenekkel, tüzelőpadkákkal, a tanyai kerítéskapuk elhelyezési rendjével „büntetlenül” foglalkozhatunk, míg, ha a tanyaival mint üzemszervezeti kerettel és XX. századi agrárgazdasági változások színterével bajlódunk, kutatott témánk a szocialista kultúrpolitika „tűrt” kategóriájából könnyedén átcsúszik annak „tiltott” kategóriájába.

1980 táján azonban, elsősorban a szakszövetkezeti „övezetbe” eső és a kisüzemi gazdálkodást továbbbővítő keceli tanyák kutatása során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a tanya nem csupán építészeti és települési elemi gondolatok összessége, hanem agrárgazdasági és társadalompolitikai folyamatok leképződése, tanúsítványa. Nem hímzésmotívum és nem névnapköszöntő versike, hanem élő agrárgazdasági és agrártársadalmi organizmus, vagyis érzékeny politikai terrén. Ha esetleg már nem élő a tanya, még nagyobb a baj, hiszen akkor a kutató kénytelen vizsgálni, hogy miért, milyen társadalmi-gazdasági folyamatok hatására került ki az élő tanyák sorából. Aki ezt firtatja, már töményen mártózik az utópiák által sugallt XX. századi magyarországi tanyaellenes politika fertőjében.

Az a fajta néprajzi tanyakutatás, amely a tanyát nem csupán az archaikus tüzelőberendezések, régies faltechnikák, reliktum-tetőszerkezetek parádéjának tekinti, hanem láttatni akarja a tanyaán élők XX. századi politikai indíttatású tengernyi megpróbáltatását is, igazolja Ortutay Gyula hajdani megállapítását, miszerint a néprajz politikus tudomány. Bár ilyen „átpolitizált” tanyakutatást a szocializmus idején nem volt tanácsos csinálni, körmönfontan és visszafogottan mégis megpróbáltak a kutatók utalni a XX. század második felében lezajlott tanyahasználati változásokra. Magam például az 1984-ben megjelent keceli tanyatanulmányomban, amely egy „szakszövetkezetes” útra tért, vagyis a kisüzemi gazdálkodást a szakszövetkezet máza alatt továbbbővítő parasztközösség tanyáiról szól, az építészeti és településnéprajzi felmérések közé elrejtve közöltem egy kis elemző fejezetet a keceli tanyai gazdaságok 1980 táján jellemző típusairól.

1989–1990 táján a rendszerváltozás elsöpörte a XX. századi tanyatörténeti folyamatok objektív kutatásának ideológiai akadályait, és megteremtette a tanyák ún. jelenkutatásának lehetőségét. Az 1990-es évek első

felében magam is egyre többet gondolkoztam a Duna–Tisza közi tanyák jelenének feltárásán. Megírtam, majd 1996-ban megjelentettem egy tanyakutatási adatgyűjtési útmutatót, amellyel a tanyán folytatott gazdálkodás és a tanyai társadalom változásait, jelenét lehetett feltérképezni. Az évtized közepén az időközben elnyert OTKA-támogatás, illetve az adatgyűjtési útmutatóm segítségével, megbízásom alapján többen több kutatóponton végeztek adatfeltárást a Duna–Tisza köze magyarországi és vajdasági szakaszán egyaránt. Így adatgyűjtési munkát végzett Kovács Endre Zombor és Szonta határában, Juhász Ágnes csantavéri földön, Gallusz László Felsőhegyen és Csenej területén, Káposzta Lajos Soltvadkerten, Papp Éva Cegléden, Bárh Dániel Kiskunmajsán, Bereznai Zsuzsanna Kiskunfélegyházán, magam a Kecskemét melletti Szentkirályon, illetve a Magyararkanizsa tájéki Adorjánon és Tóthfaluban. Rám várt a feladat, hogy az összegyűlt adatok alapján valamiféle összegző tanulmányt írjak. Sajnos, az OTKA-program véget ért, illetve az ezredfordító években más tudományos és munkahelyi feladatok köszöntöttek rám. E változások következtében a könyvnyi méretűre tervezett összefoglaló tanulmány máig nem született meg. Egy szerényebb terjedelmű elemzéssel igyekeztem pótolni.

Papp György tanár úr magyarkanizsai táborai biztosították számomra azokat a szervezeti feltételeket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az 1990-es években ne csak szervezzem a dél-bácskai tanyakutatást, hanem magam is megmártózzam a vajdasági jelenkutató tanulmányozás élményében. A XX. század utolsó évtizede háborús időszak volt Jugoszlávia, illetve Szerbia történetében. Semmi jó nem származott volna abból, ha magyar állampolgárként egyedül bolyongok a fokozatosan szétbomló, háborúzó ország északi határvidékén, és ott méricskélés, fényképezés kíséretében szokatlan kérdések tömkelegét teszem föl a tanyák lakóinak. A kanizsai nyári tábor előadójaként némi fedésben dolgozhattam. Tartoztam valahová, ami akkor ott fontos körülménynek számított. Másrészt az 1994. évi és az 1995. évi tábor felkészülésféle is volt az 1997. évi kutatásra. Az említett esztendőknél többször ellátogattunk Adorjánra és Tóthfaluba. Tanyákon is jártunk. Ezáltal a korábbinál jobban megismerhettem a tájat, a kutatási „terepet”. Amikor 1997-ben rászántam magam a Magyararkanizsa környéki adatfeltárási tanyai jelenkutatásra, Papp tanár úr bemutatott és beajánlott a kiválasztott tanyák lakóinak. Ecsetelte előttük munkám fontosságát, tudományos jellegét. Ezáltal rövid idő alatt sikerült jelentéktelenül csökkenteni a tanyalakók idegennel szembeni természetes bizalmatlanságát. Két-három egyetemi hallgatót mellém rendelt az ifjúsági tábor résztvevői közül, akik segítettek munkámat, és erősítették azt a látszatot, hogy adat-

feltáró tevékenységem valamiféle kutatási bemutató, vagyis része az ifjúsági tábor képzési programjának.

1997 júliusában két Magyarkanizsa környéki tanyán végeztem mélyfúrászerű adatfeltárást. Mindkét tanyára többször visszatértem. Egy-egy alkalommal legalább fél napot töltöttem ott. Amelyik családtag éppen ráért, attól kérdeztem, és a feleleteket kézírással rögzítettem. Közben figyeltem, követtem a tanyabeliek tevékenységét, mozgását a tanyaudvaron. Hangsúlyozottan tanulmányoztam a napi munkamenetet, a családon belüli munkamegosztást, a nyári és téli munkarend különbözőségét.

Az egyik vizsgált tanyát, amely Adorján külterületén a Zenta felé vezető út mellett állt, a környék népe *Fehér-tanya* néven emlegette. Rekeczki Jenő, néhai Fehér György veje birtokolta. Tehenészetre, tejgazdaságra alapozott vállalkozó tanyának számított. Lakói szoros munkarendben, feszített munkatempóban dolgoztak. Hagyományos tanyai közösségi kapcsolataik csak múltbeli emlékeként éltek. Vasárnapjaik, ünnepeik beolvadtak a tehenészeti munka monotóniájába. A kutatónak néha olyan érzése támadt, hogy a vállalkozó nagygazda família tagjai a saját tehenészetük rabszolgái.

A másik vizsgált tanya Tóthfalu határában állt. A környéken *Körmöczy-tanyaként* emlegették. Körmöczy József birtokolta, aki apjától örökölte. Élő gazdatanyának lehetett tekinteni, amely nem szakosodott egy gazdasági ágra sem. Mindent termesztett, amit szokás volt egy bácskai tanyán termesztetni, és a bácskai tanyák minden jellemző állatfajtájából tartott néhányat. Kevésbé „sikerorientált”, kevésbé „bevételecentrikus” gazdaságú, hagyománytartóbb, „parasztibb” tanya volt, mint a fentebb említett adorjáni tanya. Lakói lazább munkarendben dolgoztak. Jutott idejük vasárnap misére járni és a tanyaszomszédokkal beszélgetni. Munkaszervezésükben jelentős szerepet töltött be a tanyai szomszédosági közösség gazdasági együttműködése.

Pályám során több száz tanyát tanulmányoztam Lajosmizsétől Újvidékig, Zombortól a Csíki-havasokig. Nem kevés azoknak a tanyáknak a száma sem, amelyeknek épületeit, telephelyét felmértem, lakóikkal interjút készítettem. Nem meglepő, hogy fél évszázadnyi tanyakutatás „tanyaképei” néha kissé összemosódnak emlékezetemben. Az adorjáni és a tóthfalusi tanya azonban, lakóival együtt, tizenhét esztendő távolából is viszonylag elevenen jelenik meg előttem. Valószínűleg azért van ez így, mert e két tanya vizsgálata új szint jelentett kutatói munkámban. Megragadtam, hogy a közel egy időben tanulmányozott, egy tájon fekvő két tanya kétféle gazdálkodási stratégiát és kétféle tanyai életmódot képviselt. Készülök arra, hogy előbb-utóbb tanulmányt szentelek a két tanyai telephely és a két tanyai gazdaság elemző összehasonlításának.

Irodalom

A szerző emlékező írásában emlegetett tanyakutatások irodalma

- BÁRTH János (1972): A lajosmizsei tanyamúzeum létrehozásáról. *Múzeumi Közlemények* 1972. 2-3. sz. 178-190.
- BÁRTH János (1974): Tanyai település és építkezés Lajosmizsén. In: Tóth János (szerk.): *Jubileumi évkönyv a Jász Múzeum alapításának 100. évfordulójára (1874-1974)*. Jászberény, 95-116.
- BÁRTH János (1984): A keceli tanyák. In: Bárdh János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. Kecel, 675-751.
- BÁRTH János (1996): *Adatgyűjtési útmutató a Duna-Tisza közti tanyák néprajzi jelenkutatásához*. (Tanyák a változó időben 1.), Kecskemét
- BÁRTH János (1997): A korondi hegyi tanyák. In: *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 1995-1996*. Kecskemét, 213-221.
- BÁRTH János (1999): Halasi tanyajárásaim. In: Szakál Aurél (szerk.): *Halasi múzeum. Emlékkönyv a Thorma János Múzeum 125. évfordulójára*. Kiskunhalas, 221-228.
- BÁRTH János (2000): Tanyák a változó időben. *Forrás*, Kecskemét, 33. évf. 11. szám. 5-10.
- BÁRTH János (2001): *Varság, a székely tanyaköztség*. Kecskemét
- BÁRTH János (2003): Tanyák a változó időben. Egy adorzáni tanya példáján. In: Papp György (szerk.): *Adryantol Adorzánig*. (Szociográfiai műhelytanulmányok 1.) Logos, Tóthfalu, 297-305.
- BÁRTH János (2004): *Úz-völgyi magyarok*. Kecskemét
- BÁRTH János (2005): Egy küüllőmezei szállás élete. In: Szabó Sarolta (szerk.): *Hagyomány és változás a népi kultúrában*. Tanulmányok a 60 éves Dám László tiszteletére. Nyíregyháza, 299-315.
- BÁRTH János (2009): *Tanyasors, gazdasors*. Egy illanci tanya néprajza és vizuális antropológiája. Kecskemét

Magyarkanizsa irodalmából

- HEGEDŰS Antal (1995): Kanizsa, Martonos és Horgos 1751-től 1848-ig. In: Dobos János-Papp György (szerk.): *Kanizsa monográfiája I*. Kanizsa, 327-419.
- KLAMÁR Zoltán (2006): *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarkanizsa vidékén. (1900-2000)* (Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára 2.) Szabadka